

<https://doi.org/10.15407/fd2025.03.074>

УДК 111.32+165.24

Анатолій ЄРМОЛЕНКО,

член-кореспондент НАН України,

доктор філософських наук, професор,

заслужений діяч науки і техніки України,

директор Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України,

01001, Київ, вул. Трьохсвятительська, 4

a_yermolenko@yahoo.de

<https://orcid.org/0000-0002-9908-6144>

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА ЯК ВИКЛИК ІМПЕРАТИВУ «ГІДНІСТЬ ЛЮДИНИ — ШАНУВАННЯ ПРИРОДИ»

У статті досліджуються морально-екологічні проблеми в умовах російсько-української війни як виклику імперативу «гідність людини — шанування природи». Зокрема, йдеться про передбачення з боку видатних філософів сучасності (К.-О. Апель, Г. Йонас, Г. Кюнг та ін.) ризиків глобальної екологічної катастрофи, а також про їхні застереження щодо можливості знищення людства внаслідок світової ядерної війни. Висуваючи концепти «реабілітації практичної філософії», згідно з якими об'єднувальним щодо людини й довкілля чинником стали б морально-етичні належності, вони спрямовували свої зусилля на наукове обґрунтування та практичне формування нового морально-етичного й політично-правового світового порядку як ціннісно-нормативного запобіжника від глобальної катастрофи. У статті зауважено, що російсько-українська війна, спрямована не тільки на знищення українців як етносу, а й на знищення їхнього природного та культурного довкілля, є як геноцидом, так і екоцидом українського народу. У тексті йдеться також про те, що російська влада, ставлячи чинне російське законодавство вище за міжнародне право, порушує поряд з угодами, які регулю-

Цитування: Єрмоленко, А. (2025). Російсько-українська війна як виклик імперативу «гідність людини — шанування природи». *Філософська думка*, 3, 74—92. <https://doi.org/10.15407/fd2025.03.074>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2025. Стаття опублікована за умовами відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

ють відносини між державами, і міжнародні домовленості щодо захисту довкілля. Концепт «спільносвіту» людини з природою як «сродного Всесвіту», запропонований у статті як методологічна парадигма у розв'язанні глобальних екологічних проблем, розглядається також як чинник реабілітації значущості морально-етичних належностей, що є спонукальними складниками досягнення перемоги в російсько-українській війні, відновлення українцями свого культурного і природного довкілля.

Ключові слова: дискурс, відповідальність, війна, гідність людини, шанування природи, спільносвіт, сродний Всесвіт, катастрофа глобальна, ціннісно-нормативний порядок.

Тема глобальних екологічних викликів, пов'язаних з війною в Україні, зважаючи на обговорювану в цьому числі нашого журналу проблематику, цікавить мене насамперед із морально-етичного погляду. Глобальними проблемами сучасності, зокрема й екологічними їхніми складниками, я займався ще до війни, що дістало висвітлення у монографії «Соціальна етика та екологія: гідність людини — шанування природи» (Єрмоленко, 2010). Увесь пафос цієї книжки спрямований на те, щоб показати: людина і природа утворюють нерозривну єдність, тому «гідність людини — шанування природи» мають стати категоричним імперативом сучасності.

Морально-екологічне налаштування цього імперативу набуло уточнень і конкретизації в інших моїх публікаціях, зокрема в останній довоєнній монографії «Дискурс. Комунікація. Моральність» (Єрмоленко, 2021). Сьогодні з'явився новий чинник загострення морально-екологічних проблем — повномасштабна російська збройна агресія проти України, яка загрожує не тільки існуванню нашого народу, а й існуванню людини як такої та людства загалом. Тому цей чинник підважує не тільки вимогу «гідності людини», а й вимогу «шанування природи» як імперативів.

Варто зазначити, що ця проблематика була в центрі уваги видатних філософів сучасності, серед них і Карла-Отто Апеля та Ганса Йонаса (докл. див: Бьолер, 2014). Уся спрямованість праць цих філософів, а також їхні застереження полягали в тому, щоб дослідити й обґрунтувати можливості створення нового ціннісно-нормативного порядку в сучасному глобалізованому світі. Адже наш світ надто складний і контингентний, він обтяжений колосальними загрозами: атомні станції, хімічні комбінати, нафтопереробні заводи тощо містять у собі надто великі ризики знищення всього людства й усього живого на Землі, щоби зважуватися на ведення війн. Поряд із цим було висунуто також концепти обґрунтування етики дискурсу (К.-О. Апель, Д. Бьолер, Ю. Габермас та ін.), етики для технологічної цивілізації (Г. Йонас), «глобального етосу» (Г. Кюнга), «спільносвіту» людини з природою (К. М. Маєр-Абіх) та ін. Звісно, сюди слід додати і доповіді Римського клубу, і Енцикліки Папи Римського, зрештою, усі ті дослідження, які здійснювались у рамках тенденції «реабілітації практичної філософії», започаткованої в однойменному двотомнику за редакцією Манфреда Риделя.

З огляду на глобальну екологічну кризу в цих дослідженнях йшлося про те, щоб подолати або, принаймні, обмежити антропоцентризм в етиці, знайти можливості поширення морально-етичних належностей і на позалюдський світ: і не тільки в площині застосування, а й у площині обґрунтування. Звісно, розв'язання глобальних проблем є досить складною справою. Особливо це стосується проблем війни та миру. Навіть Кантів проект «вічного миру», викладений в однойменній праці та розвинений в інших творах, був філософським начерком, тобто радше регулятивною ідеєю, а не конститутивним принципом.

Нагадаю також, що у своїй фундаментальній праці «Метафізика звичайв» Кант писав: «Отже, практичний розум у нас висловлює своє неспростовне *veto*: *війни не повинно бути*» (Kant, 1977a: S. 478); і далі він додає: «Таким чином, питання вже не в тому, чи реальний вічний мир чи не реальний і чи не хибимо ми у своєму теоретичному судженні, припускаючи перше; питання в тому, що ми повинні чинити так, начебто було б реальним те (*als ob das Ding sei*), чого, можливо, немає, повинні сприяти обґрунтуванню його і прийняттю такого устрою, який видається нами найсприятливішим (можливо, республіканізм усіх держав разом та кожної зокрема), аби запровадити вічний мир і покласти край злочинній війні, на яку до цих пір як на головну мету (*Hauptzweck*) були спрямовані внутрішні устрої всіх без винятку держав. І навіть у тому разі, якщо повне здійснення цього наміру завжди залишалось би тільки благим побажанням, усе-таки ми, без сумніву, не помиляємось, сприймаючи максимум неухильно слідувати цим напрямом, адже ця максима — наш обов'язок» (Ibidem, SS. 478—479).

Цю довгу цитату Канта я навів не тільки для того, щоб відповісти на вульгарну критику ідеї «вічного миру» на кшталт того, що Кант, мовляв, висунувши цю «утопію», «впритул до чогось дійшов, а перед чимось зупинився». Ідея «вічного миру» актуальна та продуктивна сьогодні насамперед тому, що вона, по-перше, є регулятивною ідеєю, про що вже йшлося, по-друге, як ідея вона не є «благим побажанням», а передбачає кроки її реалізації через втілення республіканського ладу та громадянського суспільства «у всесвітньому плані». А по-третє, ідея «вічного миру» — це наш моральний обов'язок.

Ці ідеї Канта були розвинені в концепції «глобалізації другого порядку» К.-О. Апеля, складником якого є всесвітній громадський дискурс як чинник побудови соціально-морально-екологічно спрямованого всесвітнього суспільства. І це також регулятивний принцип, який має сприяти миру. Росія аж ніяк не відповідає вимогам ані всесвітнього республіканського ладу, ані демократичних цінностей як чинників морально-етичної легітимації «вічного миру». Повернувшись до тоталітаризму в його крайньому нацистському прояві, що в кінцевому підсумку і стало передумовою військової агресії проти України, вона загрожує всьому світові.

Понад те, сьогодні ми пересвідчуємось, що застереження відомих філософів були небезпідставними. Навпаки, теперішня російська агресія проти України цілковито підтверджує їхню актуальність. Та й людство в цілому, на жаль, не надто прислухалося і до ідеї «вічного миру» Канта, і до зазначених застережень провідних філософів сучасності, ба більше російсько-українська війна свідчить про певне недооцінювання тих ризиків і загроз, щодо яких застерігали провідні філософи світу. Сьогодні людство як ніколи підійшло до тієї межі, коли наступним кроком може стати тільки падіння в провалля, тобто самознищення.

Другий важливий складник теперішньої ситуації — це руйнування ціннісно-нормативного порядку, який непомірними зусиллями та з великими труднощами формувався останніми десятиріччями. Я маю на увазі не тільки той політично-правовий порядок, що склався після Другої світової війни, а й морально-етичний та політично-правовий лад, започаткований останньої третини ХХ сторіччя і закріплений угодами та конвенціями, що стосуються і сфери захисту природного довкілля людини: Кіотський протокол (1999), Паризькі угоди на підставі Рамкової конвенції ООН про зміни клімату (2015) та інші. Звісно, соціально-політичний і правовий нормативний порядок, що досі існував у світі, не є досконалим, міжнародні інституції, навіть такі глобальні, як ООН, є надто слабкими, аби бути спроможними розв'язувати глобальні проблеми. Однак «краще погані інституції, ніж їх відсутність» (Арнольд Гелен), що якнайкраще засвідчує небезпека руйнації світового ціннісно-нормативного порядку.

Росія порушує не тільки домовленості, договори та угоди, які регулювали відносини між державами, зокрема з Україною — Заключний акт Ради з безпеки і співробітництва в Європі (1975), Будапештський меморандум (1994) і так званий Великий договір (1998), а й домовленості, які стосуються охорони природи й навколишнього середовища. За приклад може правити порушення Конвенції про захист Чорного моря від забруднення, ратифікованої рф 1996 року (Стегній, 2022). Своїми діями росіяни завдають великої шкоди акваторії Чорного та Азовського морів. Ще 2020 року росія фактично вийшла з міжнародного правового простору, закріпивши у своїй конституції положення, які ставлять чинне російське законодавство вище за міжнародне право.

Подібні процеси відбуваються також і в морально-етичній площині, коли традиційна звичаєвість набуває пріоритету стосовно універсальних моральних належностей. Утім, насправді морально-етична сфера відповідно до постмодерністської методології застосовує еkleктичні підходи, поєднуючи різноманітні морально-етичні настанови на засадах контекстуалізму та релятивізму (Єрмоленко, 2020: сс. 15—26).

Так само росія порушує й інші домовленості, зокрема й щодо міжнародної безпеки, такі як Договір про нерозповсюдження ядерної зброї

1968 року та інші, погрожує вийти з Договору про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, космічному просторі й під водою (Московський договір 1963 року). Навіть за часів «розвиненого соціалізму» («вітхого тоталітаризму»), «радянська імперія» у своїй військовій доктрині брала на себе зобов'язання не застосовувати ядерну зброю першою, що було заявлено 1982 року тодішнім очільником радянської імперії Леонідом Брежнєвим. Щоправда це зобов'язання було суто декларативним, проте сьогоднішня російська влада цим зобов'язанням відверто й цинічно нехтує і проводить агресивну політику, постійно погрожуючи застосувати ядерну зброю.

Росія загрожує не тільки Україні, а й Європі та, зрештою, всьому демократичному світові. Ще 1993 року російська влада скасувала обіцянку не застосовувати ядерну зброю першою. Оновлена російська «ядерна доктрина», викладена в указі президента рф «Про затвердження основ державної політики Російської Федерації в галузі ядерного стримування», передбачає широке застосування ядерної зброї. Ядерний шантаж став невіддільним складником російської політики, ідеології та пропаганди. Росія знову пішла колом, втілюючи найгірші та найстрашніші прояви тоталітаризму, націоналізму та імперіалізму. І сьогодні, попри суттєве зменшення економічного потенціалу порівняно з Радянським Союзом, росія стала «набагато загрозливішою, ніж Радянський Союз 70-х років» (Hösle, 2022: S. 121).

Нагадаю також, що за часів «холодної війни» Захід і, зокрема, США були рішучішими у протидії Радянському Союзу; як приклади можна навести між іншим дії американського керівництва під час війни в Кореї, у В'єтнамі, під час Карибської кризи, а також у військових конфліктах на Близькому Сході. Особливо слід зауважити рішучість у протидії «імперії зла» за часів президента США Рональда Рейґана та прем'єр-міністра Великої Британії Марґарет Тетчер. Військове протистояння західних країн так званому соціалістичному табору стримувало імперіалістичні зазіхання Радянського Союзу, його претензій на «перемогу соціалізму в усьому світі», інші стратегії надання «братерської допомоги» та виконання «інтернаціонального обов'язку».

На жаль, сьогодні ця реакція на імперіалістичні домагання російських агресорів доволі суперечлива, не надто активна, обережна та млява, подекуди навіть безвідповідальна. У Німеччині така обережність і безвідповідальність дістала назву «шольцизації» (*verscholzen*) політики» і піддається критиці не тільки з боку політиків, а й із боку інтелектуалів. Зокрема, Дитрих Бюлер закликає до того, щоб з огляду на російсько-українську війну «не проспати й не шольцизувати політичну відповідальність» (Böhler, 2023: S. 107). Сподіваймося, новий уряд ФРН на чолі з Фридрихом Мерцом так і діятиме.

До того ж обрання Дональда Трампа президентом США і його зовнішня політика додає до процесу руйнування ціннісно-нормативного і правового порядку у світі, розпочатого російською агресією проти України, свій загрозливий внесок. Залишається тільки сподіватися, що громадянське суспільство і потужна «інерція» соціальних, політичних та правових інституцій США врешті-решт стане запобіжником такої остаточної руйнації.

Ще млявішою є реакція світової громадськості на дії російських агресорів щодо руйнації навколишнього середовища в Україні під час війни. 2023 року я був вражений досить невиразною реакцією урядів держав, екологічних рухів, партій та окремих активістів із числа «зелених» на руйнування Каховської ГЕС, яке призвело до екологічної катастрофи в Україні. Мені здається, що й сьогодні ця реакція досить невиразна, доволі слабкі голоси активістів екологічних рухів, громадських організацій із захисту довкілля на те, що роблять російські окупанти, руйнуючи наше довкілля.

Забруднення навколишнього середовища внаслідок війни — це й забруднення морів через витік нафти від аварій російських танкерів, геть зношених і не пристосованих до морського судноплавства, це й величезні викиди шкідливих речовин, спричинені вибухами бомб, снарядів і ракет, це й отруєння земель на наших полях, наших водоймищ тощо внаслідок військових дій. Заміновані поля й сільськогосподарські угіддя на наших теренах, спотворені війною природні ландшафти в наших лісах і на луках — це також ознаки екологічної катастрофи, спричиненої російською військовою агресією проти України.

Додамо сюди також знищені архітектурні й культурні пам'ятки у наших містах і селах, пограбовані музеї й музейно-ландшафтні комплекси. За приклади можуть правити і прицільні удари по Сковородинівці, по музею Марії Примаченко, які зазнали суттєвих руйнувань, і багато інших наших культурно-історичних пам'яток, що були знищені. Це злочини, щодо яких порушено кримінальні справи право-охоронними органами. Зрештою — це руйнація нашого соціокультурного і природного простору, нашого історичного ойкосу, які є складниками національної ідентичності українського народу. «Денацифікація» України насправді є знищенням нашого етносу, нашої держави, нашої культури та нашої природи. Намагаючись «денацифікувати» нас і наше культурне та природне довкілля, ворог прагне знищити й нашу ідентичність.

Свого часу великий український філософ Григорій Сковорода, 300-річчя з дня народження якого ми відзначили 2022 року, запровадив поняття «сродності» (спорідненості) й застосовував його не тільки для визначення автентичності людської діяльності як «сродної праці», а й щодо світу загалом, надаючи цьому поняттю інтерсуб'єктивного та онтологічного вимірів. «Сродность» — це всезагальний закон природи, закон

Всесвіту, закон Божий: «Природа и сродность значит врожденное Божіе Благоволеніе и Тайный Его Закон, всю тварь управляющій. Знать-то, что есть подобіе в Душѣ, и в том дѣлѣ, к которому она стремится, какое равенство между Другом и Другом, а сходство между пищею и желудком. “Подобное течет к подобному”» (Сковорода, 2016: с. 667). Об'єднуючи парадигми онтології, суб'єктивності та інтерсуб'єктивності, Сковорода дав нам дороговказ у розв'язанні й сучасних екологічних проблем.

Майже три століття по тому, німецький філософ Клаус Міхаель Маєр-Абіх у книжці «Повстання на захист природи» запропонував застосовувати у відносинах людини з природою голістичний концепт «спільносвіту» (Mitwelt) на противагу концепту «довкілля» (Umwelt). Реалізація цього концепту, на його думку, має спонукати до того, щоб зробити «світ з людьми кращим, ніж світ без людей» (Маєр-Абіх, 2004: с. 11). Однак у передмові до українського видання цього твору він порівнює сучасних людей із міжпланетними загарбниками, які спустошують Землю, споживши на ній геть усе або зробивши його непридатним для споживання, начебто збираються податися до наступної планети (Там само, с. 10).

Як на мене, російські агресори якнайточніше відповідають цьому метафоричному порівнянню, віками захоплюючи землі інших народів. Корисні копалини, ліси й води експлуатують вони задля зміцнення московської влади та поширення свого панування у світі. Спустошуючи загарбані території й руйнуючи природний і культурний простір інших країн, вони йдуть далі, захоплюють інші території, хизуючись загарбаною найбільшою територією у світі. Не дарма в публіцистичному просторі росіян називають «орками», на кшталт істот із західноєвропейського фольклору, стилізованого у славнозвісному романі англійського письменника Джона Толкіна «Володар перснів».

Проте російські орки — це не вигадані казкові істоти і не уявні загарбники з інших планет, як «чужі» в однойменному фільмі з кінофантастики Джеймса Кемерона. Це цілком реальні, жорстокі й агресивні потвори, які нищать геть усе на своєму шляху. Там, де «русский мир», там смерть, кров, бруд і безлад. Там пограбування і мародерство, після яких тільки пустка і хаос. Перефразуючи твердження Леніна про те, що в «марксизме нет ни грана этики», яке він запозичив у Вернера Зомбарта, можна сказати, що у російських агресорів не тільки «нет ни грана этики», а й «ни грана естетики».

Проте росіяни й у себе вдома не в змозі дати лад своїм власним землям, знищуючи впродовж усієї своєї історії і своє довкілля, і своє населення. Насамперед це стосується соціокультурного і природного простору підкорених народів, ресурси яких нещадно експлуатує кремлівська влада, начебто збираючись дременути на інші землі, щоб спустошувати також і їх. У зв'язку з цим звернуся ще до одного порівняння: на терито-

рії Європи без росії (близько 10 млн. кв. км) населення становить понад 500 млн осіб, а на європейській території росії (майже з такою самою територією) — тільки 100 млн.

Ясна річ, кліматичні умови на цій території дещо суворіші, ніж у Європі, але ж не настільки, щоб кількість населення була меншою майже у п'ятеро. Причина радше у тому, що російська влада протягом усієї історії своєї країни була антинародною. Повстання, революції, війни, голодомори винищили мільйони людей на території російської імперії, хоч би в якому вигляді вона існувала. Додамо сюди ще випробування ядерної зброї на своїй же території, екологічні катастрофи, пов'язані із цими випробуваннями та аваріями на атомних станціях (Киштимська аварія, 1957 року; аварія на Ленінградській АЕС, 1975 року) тощо.

Соціокультурний і соціоекологічний безлад, точніше ентропію, властиві для ерефії, росіяни прагнуть перенести на увесь світ. Історичний досвід існування українців поряд із росіянами в одній державі свідчить про те, що російська влада ніколи не могла забезпечити існування українського народу. Російська імперія будь-якого штибу (хай це буде царизм, більшовизм чи путінізм) ніколи не могла захистити українців: ні під час Першої світової війни, ні під час Другої. Понад те, у цих війнах український народ порівняно з іншими народами імперії зазнавав, мабуть, найбільших втрат: людських, культурних, ресурсних, територіальних.

До того ж існування України у складі російської імперії радянського періоду мало катастрофічні гуманітарні, культурні й екологічні наслідки. Підриг греблі Дніпрогесу, аварія на Чорнобильській атомній станції, затоплені території через зведення ГЕС і створення штучних морів, внаслідок яких пішли під воду поля і луки, цілі села, церкви та цвинтарі, пам'ятки нашої історії та культури, усе те, що утворює культурну ідентичність українського народу, — це тільки деякі приклади такого катастрофічного співіснування з російською імперією.

Звісно, і західний світ має відповідний досвід техногенних катастроф за умов технологічної цивілізації. І там будували атомні станції та відбувались аварії на ядерних об'єктах багатьох країн. І там будували греблі, затоплювали землі та йшли під воду села й культурні пам'ятки. Проте на відміну від тоталітарних держав, у демократичних країнах мешканці могли виступити з протестом, аби не допустити, щоб їхні села були знищені внаслідок створення штучних водоймищ. Скажімо, у Франції 1960-х років жителі гуртом відстояли свої села від затоплення внаслідок будівництва греблі, що цілковито неможливо було за радянських часів. У Німеччині екологічні рухи сприяли тому, що згорталися програми використання ядерної енергетики.

Філософи також не залишались осторонь від цих процесів. Згадаю у зв'язку з цим книжку Д. Бьолера «Відповідальність за майбутнє з гло-

бальної перспективи», в якій дослідник у розділі «Відповідальність за майбутнє versus атомна енергія» показує величезну небезпеку використання ядерної енергетики, оскільки вона в довгостроковій перспективі не тільки небезпечна, а й економічно збиткова. «Адже використання атомної енергії потребуватиме великомасштабних високотехнічних, спеціальних адміністративних і поліційних заходів, а отже, й постійних (принаймні регіональних) обмежень свободи терміном понад 250 000 років (десятикратний період напіврозпаду плутонію 239) — це 7381 покоління» (Бюлер, 2014: с. 55).

І попри той факт, що багато проблем із часів першої доповіді Римського клубу залишилися нерозв'язаними, як це зауважено в ювілейній доповіді очільників цієї поважної установи (Weizsäcker, Wijkman, 2018), екологічні громадські рухи врешті-решт привели до того, що чимало екологічних проблем було подолано, і «світ з людьми став дещо кращим, ніж світ без людей». Але російсько-українська війна внесла корективи в ці процеси. Очікування екологічної катастрофи, яку передбачали видатні філософи кінця XX — початку XXI сторіччя, через війну перетворилися, принаймні для українського народу, із регулятивного на конститутивний принцип.

До геноциду внаслідок голодоморів як етноциду українського народу додається ще й екоцид як масове знищення усього позалюдського світу (рослинного, тваринного, мікробіологічного тощо), отруєння атмосфери, водних, наземних і підземних ресурсів), потенційна радіаційна загроза через окупацію Запорізької АЕС, атаки на Чорнобильську АЕС, на Дніпровську та Київську ГЕС — усе це тільки деякі приклади дій російських агресорів, що спричиняють широкомасштабну і довгострокову шкоду довкіллю і зрештою можуть призвести до екологічної катастрофи, позначеної в законодавстві України поняттям «екоцид». Зокрема у 441 статті Кримінального кодексу України *екоцид визначено як «масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу»* (Кримінальний кодекс України, 2025).

Особливим проявом екоциду є воєнний екоцид, що визначається порушенням екосистем середовища проживання людини в результаті бойових дій, які мають військову та політичну ціль. Екоцид під час війни проявляється в особливо жорстоких і жорстоких формах, якою є й сама війна як збройне знищення людей. Адже жодне місто чи село, жодний населений пункт не було захоплено так, щоб його не знищити. Навіть німецькі загарбники не робили такого, що роблять російські нацисти.

Звісно, жодна діяльність людини не перетворює весь світ на об'єкт застосування, використання та панування, на засіб або ресурс так, як це робить війна. Адже війна — це гранична форма стратегічної дії як соці-

альної форми цілераціональної дії. Уже за визначенням («стратегія» — це похід, війна, якщо згадати етимологію цього слова). На відміну від комунікативної дії, спрямованої на досягнення порозуміння, що спирається на S—S-відношення, стратегічна дія як соціальна форма цілераціональної дії, спирається на S—O-відношення, спрямовуючи свої зусилля на досягнення певної мети за схемою «ціль—засіб—результат», яка відповідає каузальним відношенням у природі, знання щодо яких забезпечує наука.

Граничною формою такої позакомунікативної орієнтації в політичній сфері є орієнтація, керована схемою «друг—ворог», яку запровадив Карл Шміт для визначення політичної сфери. У війні як «продовженні політики іншими засобами» (Карл фон Клаузевіц) схема «друг—ворог» набуває своєї завершеної форми. А «якщо ворог не здається, його знищують». Це гасло — вже з іншої людиноненависницької ідеології — марксизму-ленінізму. Війною схема «друг—ворог» переноситься й на позалюдський світ.

На війні геть усе — людські істоти, поля та землі, будівлі й технічні пристрої перетворюється на засіб і використовуються задля однієї мети — знищення ворога в ім'я перемоги, здебільшого позірної. Такими позірними є й завдання так званої спеціальної військової операції, як по-блюзнірському названо неоголошену російсько-українську війну. Славнозвісна вимога Кантового категоричного імперативу у матеріальній (субстанційній) редакції — *«ставитись до людства, як у своїй власній особі, так само і в особі інших людей завжди як до мети (Zweck), і ніколи тільки як до засобу»* (Kant, 1977: S. 61) — інтерпретується росіянами у спотворений спосіб: ставитись до усіх інших і до всього іншого у світі як до цілі, точніше, як до «цілі для зброї з оптичним прицілом», коли під приціл потрапляє і людський, і позалюдський світ.

Під прицілом тримають вони незалежність нашої держави і свободу нашого народу. І крім «денацифікації» та «демілітаризації» як головних цілей російської СВО, як вони називають загарбницьку війну проти України, вони захоплюють наші території, хизуючись, що мають з цього «значущий результат». Справді, це й захоплення російськими агресорами наших родовищ корисних копалин, зокрема родовищ рідкісноземельних металів, це й захоплення наших енергетичних та водних ресурсів, зокрема прагнення відрізати Україну від Чорного й Азовського морів, зробивши їх «внутрішнім морем», як свого часу хотів зробити Муссоліні із Середземним морем. Тому наш спротив російській агресії — це не тільки боротьба «за нашу і вашу свободу», не тільки боротьба за людську гідність і не тільки боротьба за незалежність України, це ще й боротьба за нашу землю, боротьба проти знищення нашого довкілля, нашої природи, це боротьба проти екологічного тероризму, проти екоциду.

Ясна річ, для нас, українців, з початком повномасштабного вторгнення російських військ в нашу країну спротив окупантам і захист своєї Ві-

тчизни є головним екзистенційним, ціннісним та морально-етичним завданням. Тож екологічні питання, хвороби й епідемії різного ґатунку і навіть пандемія ковіду, здавалось би, відійшли на другий план. До того ж постійні погрози російської воєщини та пропаганди застосувати ядерну зброю загострили найголовнішу глобальну проблему — загрозу планетарної катастрофи, в якій загинуло б усе людство внаслідок застосування ядерної зброї як зброї масового знищення.

Проте глобальні екологічні проблеми нікуди не поділися, з війною вони навіть ще більше загострилися: викиди вуглекислого газу, що призводять до загрозового для життя забруднення довкілля, глобальне потепління, підвищення рівня океану, зміна клімату тощо були й залишаються для людства вкрай важливими й нагальними глобальними проблемами. Здавалось б, треба продовжувати шукати шляхи для розв'язання цих проблем, об'єднати свої зусилля людям доброї волі усього світу для цього. Однак росія своєю агресивною імперіалістичною політикою, своїми війнами не тільки вбиває людей, а й відволікає людські й матеріальні ресурси від долання цих проблем.

Тому, на жаль, у світі існує певна позиція, коли, навпаки, «екологічний аргумент» спекулятивно використовують для того, щоб тиснути на громадськість своїх країн, закликати свої уряди не давати Україні зброю, мовляв, це продовжує війну, що відволікає від глобальних проблем сучасності. За приклад може правити книжка «Самознищення або спільна безпека? Наше екстремальне десятиліття: Війна в Україні та кліматична криза», авторами якої є відомі науковці й політики Міхаель Мюлер, Райнер Браун і Петер Брандт, син Вілі Брандта, відомого політика й громадського діяча 70-х років ХХ століття, архітектора східної політики ФРН (Müller, Brandt, Braun, 2022).

У цій книжці йдеться про те, що виклики та загрози сучасного світу, зокрема екологічні проблеми (зміна клімату, забруднення довкілля, танення льодовиків тощо), загрожують планеті й можуть призвести до ще далі більших потрясінь у світі, що вимагає спільних зусиль людства, аби їх подолати. Беручи за взірць східну політику канцлера ФРН Вілі Брандта, вони висувують пацифістський прожект досягнення якнайшвидшого перемир'я в російсько-українському конфлікті. Апогеєм цієї тенденції стало звернення частини німецьких соціал-демократів до канцлера Німеччини Олафа Шольца «Світ потребує миру», що його ініціював Петер Брандт. У цьому зверненні, з огляду на той факт, що «над Європою нависає тінь ядерної війни», висунуто вимогу «якнайшвидше досягти перемир'я, аби припинити російську агресію і знайти шлях до перемовин» (Brandt, Braun, 2023).

Про ці ініціативи йшлося в обговореннях проблем війни й на наших попередніх круглих столах, коли я зауважував і критику цього прожекту

представниками німецької філософії відповідальності. Зокрема Дитрих Бьолер у своїй відповіді цим науковцям зауважує таке: «Перемир'я в Україні негайно? Ми, німці, охоплені жахом перед ядерною війною, якою погрожує Путін, маємо знати, що поки російські війська під контролем ООН не вийдуть з територій, окупованих всупереч міжнародному праву, російське насилля над українцями триватиме й надалі» (Бьолер, 2023: с. 7). Як висновок Бьолер висуває вимогу: «не підігрувати ядерному шантажу Путіна» (так само), не піддаватися жахові перед погрозами ядерною зброєю з боку путінської влади.

Варто зауважити, що тема страху і жаху має давню традицію в західній філософській антропології, екзистенційній та практичній філософії. Страх (Furcht) і жах (Angst) є провідними екзистенціалами у філософії Мартіна Гайдегера та його учня Ганса Йонаса, а також у функціонально-системній соціології Нікласа Лумана. У Йонаса концепт страху як жаху виконує евристичну функцію, як екзистенціал, який лежить в основі принципу «переваги поганих прогнозів над хорошими» (Йонас, 2001: с. 22). «Евристика страху» має дати можливість передбачити «неблаго прийдешніх поколінь і нас від цього застерегти» (Там само, с. 51). У такий спосіб «евристика страху» має, зокрема, запобігати глобальній ядерній катастрофі, яка призвела б до знищення людства і світу в цілому.

Ця тема знову стала актуальною на конференції в Бад Кіссінгені 2022 року, в якій мені довелося брати участь. Як зауважував німецький дослідник Клаус Ляйсінгер, з огляду на війну в Україні «багато з того, що Ганс Йонас описував наприкінці 70-х років минулого століття як можливість зловісного розвитку, стало реальністю» (Leisinger, 2023: S. 189). Проте в цій ситуації «евристика страху» не повинна перетворитися на фатальне передчуття загибелі, що, за Йонасом, є «смертним гріхом», як нагадав нам Д. Бьолер (Böhler, 2023a: S. 171).

Однак у своїй відповіді Ю. Габермасові я писав, що страх нам може вказувати, чого не треба робити, але він аж ніяк не може бути дороговказом до того, що ми повинні робити. Страх як евристичний принцип для запобігання ядерній катастрофі, як його тлумачив Йонас, може втратити свою евристичну та моральну спрямованість. Адже страх як жах може паралізувати здатність до опору, до боротьби. І розгубленість Заходу перед путінським ядерним шантажем, особливо на початку російсько-української війни, є свідченням цього. До того ж, уся пропаганда «руського мира», спираючись на релігійні проповіді, спрямована на те, щоб долати страх, адже вони сподіваються «потрапити до раю», а всім іншим залишають можливість «здохнути».

Тому не піддаватися ядерному шантажу Путіна, не піддаватися страху перед ядерною катастрофою — це сьогоднішній наш моральний обов'язок. Вимога «Не бійся!», яку французький філософ Андре Глюксман

назвав «одинадцятую заповіддю» (Глюксман, 1993), з огляду на російсько-українську війну має стати моральним імперативом у боротьбі проти російських агресорів: і для політиків, і для громадськості, і для окремих громадян.

У Глюксмана ця заповідь є одинадцятую з огляду на декалог Старого Завіту, а якщо спиратися на Новий Завіт, то вона є похідною від субстанційної «найбільшої та найпершої» Заповіді: «Люби Господа Бога свого всім серцем своїм, і всією душею своєю, і всією своєю думкою» (Мт. 22:3). Ввіряючи свою долю Богові, людина набуває можливість долати страх перед смертю. Саме з цього постає вимога «Не бійся!». А другою заповіддю є «Люби свого ближнього, як самого себе» (Мт. 22:39). В іншій редакції Нового Завіту ця Заповідь конкретизована у формальному Золотому правилі моральності: «Тож усе, чого тільки бажаєте, щоб чинили вам люди, те саме чиніть їм і ви» (Мт. 7:12). І в цих трьох заповідях «закон і пророки» (Мт. 7:12; 22:39).

А з огляду на тенденції «реабілітації практичної філософії» та трансформації етики, яка відбувалася під впливом глобальних проблема сучасності, зокрема екологічної кризи, цю заповідь слід поширити і на позалюдську природу: «І як *бажаєте*, щоб з вами природа чинила, так само і ви чиніть їй» (Єрмоленко, 2010: с. 243). Відповідно імператив «гідність людини — шанування природи» має стати імперативом сучасної доби, де і людина, і природа постають не тільки як об'єкт, а й як суб'єкт комунікації, дискурсу, а отже, й перемовин, особливо за умов війни. Це означає: коли йдеться про можливі перемовини та про очікувані результати від них, ми маємо враховувати й ті збитки, що їх завдано довкіллю й усій природі України під час російської агресії. І ці збитки мають бути компенсовані.

Отже, ми знову повертаємось до славнозвісного, чи сумнозвісного питання, яким є питання перемовин та перемир'я. Як видно, тема перемир'я знову актуалізувалася після перемоги Дональда Трампа на президентських виборах у США, і ще нагальнішою вона стала останнім часом. Зовнішня політика нового очільника Білого дому спрямована на те, щоб якнайшвидше досягти миру в Україні, для чого потрібно якнайповніше використовувати можливість перемовин. Минулими роками серед іншого ми обговорювали статтю Юргена Габермаса «**Війна та обурення**» (Habermas, 2022), а також відгуки на цю статтю з боку філософської громадськості світу, зокрема й мою статтю у відповідь Габермасові «Спротив замість перемовин» в «Frankfurter Allgemeine» (Yermolenko, 2022).

Проте, на жаль, від думки про сумнівні перемовини з росією Габермас не відмовився і через рік після початку російської агресії. У його останній статті з цього приводу «**Благання про перемовини**» в «Süddeutsche Zeitung» від 14 лютого 2023 року знову йдеться про «своєчасні перемовини, що не дадуть довготривалій війні забрати ще більше життів і завдати ще більших руйнувань і врешті-решт поставлять нас перед безнадій-

ним вибором: або активно втрутитися у війну, або, щоб не спровокувати першу світову війну між ядерними державами, залишити Україну напризволяще» (Habermas, 2023). Як бачимо, Габермас ще раз наполягає на необхідності перемовин, альтернативою яких, на його думку, є сумнозвісна дилема: *або закинути світ у ядерну війну, або відмовитись від України. Проте в цьому разі він покладає на Захід «моральну співвідповідальність за жертви й руйнації»* (Habermas, 2023), чим, власне, повторює наративи російської зовнішньої політики та пропаганди.

Звісно, практика діалогу укорінена в європейській традиції від Сократа до неосократичного діалогу та етики дискурсу. Діалог є й важливим складником української культурної традиції, зокрема у філософії Сковороди, поетичній філософії Лесі Українки, в сучасній українській комунікативній філософії. Я вже писав на початку цієї статті, як і в попередніх своїх розвідках, про концепт дискурсу як метаінституції у розв'язанні сучасних глобальних проблем. Звісно, людям краще домовлятися, ніж стріляти і вбивати одне одного. Однак концепт дискурсу має і свої методологічні, соціально-онтологічні та політичні межі, що я наголошував у своїй полеміці з Габермасом.

Тому, критикуючи зазначену Габермасову статтю «Дилема Заходу», я наголошував на тому, що «складно вести діалог, коли в тебе стріляють», важко домовлятися, коли твій співбесідник не тільки не хоче домовлятися, висуваючи неприйнятні умови, а й прагне просто тебе знищити, цинічно висуваючи неймовірно безглузду пропозицію: *«погоджуйся на те, що тебе треба вбити»* (Єрмоленко, 2023: с. 10).

Але найважливішим у цій суперечці є те, що Габермас не достатньо усвідомлює той факт, що з росією просто не можна домовитись. Так само сподівався домовитись з Путіним і наш президент Володимир Зеленський, і теперішній президент Дональд Трамп сподівається на це. Габермас свого часу зауважував, що не всі люди й суспільства можуть бути суб'єктами діалогу, що спонукало його критиків до звинувачень у європоцентризмі, зверхності до інших народів, на кшталт критики Гегелевої концепції «історичних народів». Але Габермасів концепт становлення такого суб'єкта передбачав створення відповідних умов для інституціалізації громадського дискурсу: формування зрілих (повнолітніх, у сенсі Кантового концепту просвітництва) громадян, громадянського суспільства тощо, усього того, що внаслідок історичного «процесу навчання» (Lernprozess), структурних перетворень у сфері публічності мають привести до створення інституцій деліберативної демократії. У зв'язку з цим хотів би ще раз нагадати слова великого Канта з його твору «До вічного миру»: «Жодну угоду не слід вважати мирною, якщо її укладення приховано містить можливість майбутньої війни» (Kant, 1977b: S. 196). Ці слова якнайбільше стосуються будь-якої угоди, укладеної з росіянами.

Закінчити я хотів би такою сентенцією: 2014 року ми всі переживали російську агресію, що почалася з окупацією Криму, а згодом — і частини територій Донбасу. І так сталося, що в цей час я прочитав роман норвезького письменника Роя Якобсена «Ангел зимової війни», який описував події радянсько-фінської війни 1939—1940 років, що увійшла в історію під метафоричною назвою «зимової війни».

Цей роман вразив мене насамперед тим, з якою мужністю фіни чинили опір радянським загарбникам. Це враження поєдналося ще й із гіркотою досади від того, що ми втратили Крим, віддали його російським окупантам фактично без опору. Я не зосереджуватиму свою увагу на причинах того, чому це сталося. Тим паче сьогодні, під час повномасштабної російської агресії, коли наш народ гідно чинить спротив російським агресорам, нищить окупантів, виявляючи стійкість і героїзм, не менший, ніж фіни в «зимовій війні».

Я згадав цей роман також не тільки тому, щоб засвідчити своє захоплення боротьбою фінського народу за свою свободу і незалежність. А надто не здивувало мене й те, що фіни, відступаючи та евакуюючи мешканців своїх міст і сіл, спалювали їх, щоб вони не дісталися ворогу. Але особливо вразила мене та обставина, — і це, мабуть, найголовніша моя емоція, — що деякі мешканці поселень перед спалюванням свого будинку прибирали й чепурили його, наводили блиск у своїй оселі «як до Різдва». У такий спосіб із благоговінням проявляли вони всю свою любов до рідної домівки. Отаке шанобливе ставлення до своєї оселі, до свого подвір'я, до свого ойкосу, до свого спільносіту!

Нам, українцям, так само притаманні любов і благоговіння до своєї домівки, своєї садиби, своєї землі. Не позичати нам і шанобливості у ставленні до своєї природи, що з усією мальовничістю оспівана в народних переказах, казках і піснях, у художніх творах і філософській літературі. Адже це «споріднений із природою» і «солідарний “з Другом і Другом”» наш спільносіт, який ми разом боронимо від російських загарбників, захищаючи і «гідність людини, і шанування природи».

І тепер, під час війни, яка триває вже більш як три роки, на жаль, уже із власного досвіду ми знаємо, як важко полишати свою оселю, як гірко переживати її втрату, втрату своєї землі, своєї батьківщини. Звісно, ми, вимушено полишаючи свої домівки, не спалюємо їх власноруч, як це робили фіни під час «зимової війни». Хоча подібний досвід з нашої архаїки, як свідчать дослідники трипільської культури, відомий на теренах нашої країни. Наші помешкання і добробут вщент нищать російські окупанти, стираючи з лиця землі наші міста й села, перетворюючи їх на пустку й руїну.

Ми захищаємо свій ойкос, свою домівку, захищаємо і свою батьківщину, і свою Вітчизну. Відстоюючи свою гідність, ми боронимо й свій спільносіт із природою, спорідненість між собою і світом, з благоговін-

ням шануючи його. Тому я певен, що ми неодмінно повернемо втрачені землі, відбудуємо наші міста і села, наші домівки й садиби, наші пам'ятки історії та культури. Ми переможемо в цій війні задля продовження життя на нашій благословенній Богом землі!

ДЖЕРЕЛА

- Бьолер, Д. (2014). *Відповідальність за майбутнє з глобальної перспективи. Актуальність філософії Ганса Йонаса та етики дискурсу* / Перекл. з нім., післямова, примітки А. Єрмоленка. Київ: Стилос.
- Бьолер, Д. (2023). Відповідь на Звернення Петера Брандта, Райнера Браунса та інших прихильників німецького пацифізму / Перекл. з нім. А. Єрмоленка. *Філософська думка*, 2, 73.
- Глюксман, А. (1993). *Одинадцята заповідь* / Перекл. з франц. О. Шевченка, Є. Єрмоленка. Київ: Дух і літера.
- Йонас, Г. (2001). *Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації* / Перекл. з нім. А. Єрмоленка, В. Єрмоленка. Київ: Лібра.
- Єрмоленко, А. (2010). *Соціальна етика та екологія: гідність людини — шанування природи*. Київ: Лібра.
- Єрмоленко, А. (2021). *Дискурс. Комунікація. Моральність*. Київ: Наукова думка.
- Єрмоленко, А. (2021a). «Русский мир» — ідеологія російського імперіалізму. У: «Русский мир» як доктрина: витоки, загрози, методи. *Філософські діалоги* (вип. 21—22, сс. 15—26). Київ: Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України.
- Єрмоленко, А. (2023). Україна і світ після 24.02.2022: рік незламності, рік консолідації. *Філософська думка*, 2, 7—13.
- Кримінальний кодекс України*. (2025). Київ: Право.
- Маєр-Абіх, К.М. (2004). *Повстання на захист природи. Від доквілля до спільності* / Перекл. з нім., післямова А. Єрмоленка. Київ: Лібра.
- Сковорода, Г. (2016). Разговор, называемый алфавит, или букварь мира. У: Г. Сковорода, *Повна академічна збірка творів* / За ред. Л. Ушкалова. 2-ге вид. (сс. 645—728). Харків: Видавець Савчук О.О.
- Стегній, О. (2022). Соціально-екологічні ризики російсько-української війни. У: С. Дембіцький, О. Злобіна, Н. Костенко та ін., *Українське суспільство під час війни. 2022: Колективна монографія* / За ред. Є. Головахи, С. Макеєва (сс. 77—88). Київ: Інститут соціології НАН України.
- Böhler, D. (2023). Politische Verantwortung — nicht länger verschlafen und verscholzen! Wir hätten es besser wissen können und müssen. In: *Diskursverantwortung in Krisen- und Kriegszeiten. Erstes Bad Küssinger Symposium des Hans Jonas-Zentrums e.V. — 30 Jahre nach der Berliner Ehrenpromotion von Hans Jonas: 11. bis 13. Juni 2022. Bad Küssingen* / Hrsg. von D. Böhler, H. Asel, B. Herrmann (SS. 107—113). Baden-Baden: Alber.
- Böhler, D. (2023a). Was sagt Jonas' "Heuristik der Furcht" angesichts der Atombombe? Antwort auf Alfons Matheis' Frage. In: *Diskursverantwortung in Krisen- und Kriegszeiten* / Hrsg. von D. Böhler, H. Asel, B. Herrmann (SS. 170—171). Baden-Baden: Alber.
- Brandt, P., Braun, R. (2023). Appell an Scholz "Die Welt braucht Frieden". *Tagesschau*, 01.04.2023. Retrieved from: www.tagesschau.de/inland/friedensinitiative-ukraine-101
- Habermas, J. (2022). Krieg und Empörung. Das Dilemma des Westen. *Sueddeutsche Zeitung*, 1. Mai. Retrieved from: <https://www.sueddeutsche.de/projekte/artikel/kultur/das-dilemma-des-westens-juergen-habermas-zum-krieg-in-der-ukraine-e068321/?reduced=true>

- Habermas, J. (2023). Ein Plädoyer für Verhandlungen. *Sueddeutsche Zeitung*, 14. Februar. Retrieved from: https://www.sueddeutsche.de/projekte/artikel/kultur/juergen-habermas-ukraine-sz-verhandlungen-e159105/?reduced=true&fbclid=IwAR3tuDT8l4YtUi-mkGH5RPztnKeCWRPp0QZAX4M_hORL4Th6DXHO1t8SNnI
- Hösle, V. (2022). *Mit dem Rücken zu Russland. Der Ukrainekrieg und die Fehler des Westens*. Baden-Baden: Alber.
- Kant, I. (1977). Grundlegung zur Metaphysik der Sitten. In: I. Kant, *Werke in zwölf Bänden* / Hrsg. von W. Weischedel (Bd. 7, SS. 11—112). Frankfurt a. M.: Suhrkamp. [Immanuel Kant: Grundlegung zur Metaphysik der Sitten, *Digitale Bibliothek Sonderband: Kant: Werke*].
- Kant, I. (1977a). Metaphysik der Sitten. In: I. Kant, *Werke in zwölf Bänden*. / Hrsg. von W. Weischedel (Bd. 8, SS. 307—645). Frankfurt a. M.: Suhrkamp. [Immanuel Kant: Die Metaphysik der Sitten, *Digitale Bibliothek Sonderband: Kant: Werke*].
- Kant, I. (1977b). Zum ewigen Frieden. Ein philosophischer Entwurf, *Digitale Bibliothek Sonderband: Kant: Werke* (Bd. 11, SS. 195—265).
- Leisinger, K. (2023). Heuristik der Furcht als Entscheidungshilfe im geschäftlichen Handeln. In: *Diskursverantwortung in Krisen- und Kriegszeiten* / Hrsg. von D. Böhler, H. Asel, B. Herrmann (SS. 189—213). Baden-Baden: Alber.
- Müller, M., Brandt, P., Braun, R. (2022). *Selbstvernichtung oder Gemeinsame Sicherheit. Unser Jahrzehnt der Extreme: Ukraine-Krieg und Klimakrise*. Frankfurt a. Main: Westend Verlag GmbH.
- Weizsäcker, E.U. von, Wijkman, A. (2017). *Wir sind dran. Club of Rome: Der große Bericht*. Gütersloher Verlagshaus
- Yermolenko, A. (2022). Widerstand statt Verhandlung. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 23. Mai, 1—8.

Отримано 14.04.2025

Прийнято до друку після рецензування 16.05.2025

Опубліковано 18.08.2025

REFERENCES

- Böhler, D. (2014). *Responsibility for the Future from a Global Perspective. The Relevance of Hans Jonas' Philosophy and Discourse Ethics* / Transl. from Germ., afterword, notes by A. Yermolenko. [In Ukrainian]. Kyiv: Stylos. [=Бьолер 2014].
- Böhler, D. (2023). Politische Verantwortung — nicht länger verschlafen und verscholzen! Wir hätten es besser wissen können und müssen. In: *Diskursverantwortung in Krisen- und Kriegszeiten. Erstes Bad Kissinger Symposium des Hans Jonas-Zentrums e.V. — 30 Jahre nach der Berliner Ehrenpromotion von Hans Jonas: 11. bis 13. Juni 2022. Bad Kissingen* / Hrsg. von D. Böhler, H. Asel, B. Herrmann (SS. 107—113). Baden-Baden: Alber.
- Böhler, D. (2023). Response to the Appeal of Peter Brandt, Rainer Brauns and Other Supporters of German Pacifism / Transl. from Germ. by A. Yermolenko. [In Ukrainian]. *Philosophical Thought*, 2, 73. [=Бьолер 2023].
- Böhler, D. (2023a). Was sagt Jonas' "Heuristik der Furcht" angesichts der Atombombe? Antwort auf Alfons Matheis' Frage. In: *Diskursverantwortung in Krisen- und Kriegszeiten* / Hrsg. von D. Böhler, H. Asel, B. Herrmann (SS. 170—171). Baden-Baden: Alber.
- Brandt, P., Braun, R. (2023). Appell an Scholz "Die Welt braucht Frieden". *Tagesschau*, 01.04.2023. Retrieved from: www.tagesschau.de/inland/friedensinitiative-ukraine-101
- Criminal Code of Ukraine*. (2025). [In Ukrainian]. Kyiv: Pravo. [=Кримінальний 2025].
- Glucksmann, A. (1993). *The Eleventh Commandment* / Transl. from French by O. Shevchenko, Ye. Yermenko. [In Ukrainian]. Kyiv: Dukh i Litera. [=Глюксман 1993].

- Habermas, J. (2022). Krieg und Empörung. Das Dilemma des Westen. *Sueddeutsche Zeitung*, 1. Mai. Retrieved from: <https://www.sueddeutsche.de/projekte/artikel/kultur/das-dilemma-des-westens-juergen-habermas-zum-krieg-in-der-ukraine-e068321/?reduced=true>
- Habermas, J. (2023). Ein Plädoyer für Verhandlungen. *Sueddeutsche Zeitung*, 14. Februar. Retrieved from: https://www.sueddeutsche.de/projekte/artikel/kultur/juergen-habermas-ukraine-sz-verhandlungen-e159105/?reduced=true&fbclid=IwAR3tuDT8l4YtUi-mkGH5RPztnKeCWRPp0QZAX4M_hORL4Th6DXHO1t8SNnI
- Höfle, V. (2022). *Mit dem Rücken zu Russland. Der Ukrainekrieg und die Fehler des Westens*. Baden-Baden: Alber.
- Jonas, H. (2001). *The Principle of Responsibility. In Search of Ethics for Technological Civilization* / Transl. from Germ. by A. Yermolenko, V. Yermolenko. [In Ukrainian]. Kyiv: Libra. [=Йонас 2001].
- Kant, I. (1977). Grundlegung zur Metaphysik der Sitten. In: I. Kant, *Werke in zwölf Bänden* / Hrsg. von W. Weischedel (Bd. 7, SS. 11—112). Frankfurt a. M.: Suhrkamp. [Immanuel Kant: Grundlegung zur Metaphysik der Sitten, *Digitale Bibliothek Sonderband: Kant: Werke* (cf. Kant-W Bd. 7)].
- Kant, I. (1977a). Metaphysik der Sitten. In: I. Kant, *Werke in zwölf Bänden*. / Hrsg. von W. Weischedel (Bd. 8, SS. 307—645). Frankfurt a. M.: Suhrkamp. [Immanuel Kant: Die Metaphysik der Sitten, *Digitale Bibliothek Sonderband: Kant: Werke*].
- Kant, I. (1977b). Zum ewigen Frieden. Ein philosophischer Entwurf, *Digitale Bibliothek Sonderband: Kant: Werke* (Bd. 11, SS. 195—265) (cf. Kant-W Bd.).
- Leisinger, K. (2023). Heuristik der Furcht als Entscheidungshilfe im geschäftlichen Handeln. In: *Diskursverantwortung in Krisen- und Kriegszeiten* / Hrsg. von D. Böhler, H. Asel, B. Herrmann (SS. 189—213). Baden-Baden: Alber.
- Mayer-Abich, K.M. (2004). *Revolution for Nature: From the Environment to the Connatural World* / Transl. from Germ., afterword by A. Yermolenko. [In Ukrainian]. Kyiv: Libra. [=Maep-A6ix 2004].
- Müller M., Brandt P., Braun R. (2022). Selbstvernichtung oder Gemeinsame Sicherheit. Unser Jahrzehnt der Extreme: Ukraine-Krieg und Klimakrise. Frankfurt am Main: Westend Verlag GmbH.
- Müller, M., Brandt, P., Braun, R. (2022). *Selbstvernichtung oder Gemeinsame Sicherheit. Unser Jahrzehnt der Extreme: Ukraine-Krieg und Klimakrise*. Frankfurt a. Main: Westend Verlag GmbH.
- Skovoroda, H. (2016). Conversation, called the alphabet, or the world's primer. [In Russian]. In: H. Skovoroda, *Complete academic collection of works* / Ed. by L. Ushkalov. 2nd edn., (pp. 645—728). Kharkiv: Publisher Savchuk O.O. [=Сковорода 2016].
- Stegnii, O. (2022). Socio-ecological risks of the Russian-Ukrainian war. [In Ukrainian]. In: S. Dembitsky, O. Zlobina, N. Kostenko et al., *Ukrainian society during the war. 2022: Collective monograph* / Ed. by Ye. Golovakha, S. Makeiev (pp. 77—88). Kyiv: Institute of Sociology, NAS of Ukraine. [=Стегній 2022].
- Weizsäcker, E.U. von, Wijkman, A. (2017). *Wir sind dran. Club of Rome: Der große Bericht*. Gütersloher Verlagshaus
- Yermolenko, A. (2010). *Social Ethics and Ecology: Human Dignity — Respect for Nature*. [In Ukrainian]. Kyiv: Libra. [=Єрмоленко 2010].
- Yermolenko, A. (2021). *Discourse. Communication. Morality*. [In Ukrainian]. Kyiv: Naukova Dumka. [=Єрмоленко 2021].
- Yermolenko, A. (2021a). “Russian World” — the ideology of Russian imperialism. [In Ukrainian]. In: *“Russian World” as a doctrine: origins, threats, methods. Philosophical*

- Dialogues* (iss. 21—22, pp. 15—26). Kyiv: H.S. Skovoroda Institute of Philosophy, NAS of Ukraine. [=Єрмоленко 2021a].
- Yermolenko, A. (2022). Widerstand statt Verhandlung. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 23. Mai, 1—8.
- Yermolenko, A. (2023). Ukraine and the world after 02/24/2022: a year of invincibility, a year of consolidation. [In Ukrainian]. *Philosophical Thought*, 2, 7—13. [= Єрмоленко 2023].

Received 14.04.2025

Accepted for publication after review 16.05.2025

Signed for printing 18.08.2025

Anatoliy YERMOLENKO,

Corresponding Member of the NAS of Ukraine,
Honored scientist of Ukraine, Doctor of Sciences in Philosophy, Professor,
Director of H.S. Skovoroda Institute of Philosophy, NAS of Ukraine,
4, Triokhsviatytska St., Kyiv, 01001
a_yermolenko@yahoo.de
<https://orcid.org/0000-0002-9908-6144>

THE RUSSO-UKRAINIAN WAR AS A CHALLENGE
TO THE IMPERATIVE “HUMAN DIGNITY —
RESPECT FOR NATURE”

The article examines moral and ecological problems in the context of the Russian-Ukrainian war as a challenge to the imperative “human dignity — respect for nature”. In particular, the author discusses the predictions of prominent contemporary philosophers (K.-O. Apel, H. Jonas, H. Küng, etc.) regarding risks of a global ecological catastrophe, as well as their warnings about the possibility of the destruction of humanity as a result of a global nuclear war. Putting forward the concepts of “rehabilitation of practical philosophy”, according to which moral and ethical affiliations would become the unifying factor between man and the environment, they directed their efforts towards the scientific substantiation and practical formation of a new moral and ethical and political and legal world order as a value-normative safeguard against global catastrophe. The article notes that the Russian-Ukrainian war, aimed not only at the destruction of Ukrainians as an ethnic group, but also at the destruction of their natural and cultural environment, is not only genocide, but also ecocide of the Ukrainian people.

The text also states that the Russian authorities, by placing current Russian legislation above international law, violate not only agreements that regulate relations between states, but also international agreements on environmental protection. The concept of the “Connatural World” of both man nature as a “Related Universe” is proposed in the article as a methodological paradigm in solving global environmental problems. It is also considered as a factor in the rehabilitation of the significance of moral and ethical belongings, which are motivating components of achieving victory in the Russian-Ukrainian war and restoring their cultural and natural environment by Ukrainians.

Keywords: *discourse, responsibility, war, human dignity, respect for nature, connatural world, connatural universe, global catastrophe, value-normative order.*